

JESÚS ALTURO I PERUCHO

Presentació de l'edició crítica de l'*Arbor scientiae* de Ramon Llull, a cura del Prof. Pere Villalba i Varneda*

Diffícilment hom hauria pogut trobar un marc més adequat per presentar la magna obra del Doctor il·luminat, l'*Arbre de la ciència*, que la docta casa que l'acull. No sols per tractar-se d'un dels autors més importants de la nostra cultura, que, malgrat la provocativa insinuació de l'amic Pere Villalba, no sols existeix, sinó que explica la mateixa existència de Llull, sinó també perquè fa ara justament 300 anys, en fundar-se l'Acadèmia dels Desconfiats, els integrants d'aquest primer nucli acadèmic van establir, molt assenyadament, que un dels seus objectius prioritaris seria la fonamentació científica de les fonts històricoliteràries. I així va quedar reflectit en l'obra, avui feliçment reeditada, de Josep de Móra, marquès de Llió, que, no obstant haver estat publicada i malgrat el valor encara actual d'algunes de les seves observacions, havia retornat gairebé a la condició d'inèdita o per l'excusable ignorància dels investigadors que la desconeixien o per l'injustificable silenci no dels corders, sinó dels llops, que massa sovint es conjuren per relegar el que els il·lumina. No cal sinó recordar que la primera llista de les butlles papals catalanes en paper va ser donada pel marquès de Llió i, curiosament, la darrera, posada al dia, pel polifacètic Pere Villalba. I no cal oblidar tampoc que estem situats al costat d'un carrer que duu el nom il·lustre d'un bisbe que va

* Acte celebrat a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 28 de març de 2001.

contribuir decisivament a recuperar la figura de Llull en el concili de Trento.

Ramon Llull és figura cabdal de la nostra cultura; i això malgrat la seva cronologia. I és que hi ha algunes literatures que, per obra d'uns autors genials, neixen ja formades i robustes. Aquest és el cas de la grega, la qual, després d'Homer, gairebé podríem dir, amb el punt de veritat que conté tota exageració, que és la història d'una decadència. I així la catalana, que, després de Llull, comptarà amb noms dignes de la major consideració i que potser igualaran el Doctor il·luminat en algun moment o aspecte, però que difícilment el superaran ni en el detall ni en el conjunt. I tanmateix no podem, encara avui, ja entrats al tercer mil·lenni, llegir ben editada la seva obra completa. Hom diria que Llull és víctima de la seva incansable laboriositat i de la gran acollidada que va tenir el seu pensament arreu d'Europa, superats els primers obstacles —uns obstacles, d'altra banda, de no curta durada—; amb la dificultat afegida que la major part de la seva obra s'ha conservat en llatí, una llengua que va camí de convertir-se en esotèrica.

El fet d'haver escrit molts i, sovint, gruixuts llibres, transmesos, a més, per nombroses còpies, havia d'acovardir, sens dubte, els filòlegs més estrenus. I encara sort, pel que fa a les obres llatines, naturalment les de major projecció internacional pel seu contingut filosòfic i teològic i per la llengua emprada, que fa mig segle el Prof. F. Stegmüller i Mn. F. Sureda, respectius representants del Raimundus Lullus Institut i de la Schola Lullistica Maioricensis, van signar un conveni de col·laboració que va donar excel·lents, però no duradors, fruits. Després de publicar cinc volums, en efecte, el prestigiós Institut de Friburg va haver de buscar un nou soci, que va trobar en l'acreditada editorial belga de Brepols i en la seva col·lecció «Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis», que és la que ara ens ofereix els tres magnífics volums de l'*Arbor scientiae*.

Aquesta és, indubtablement, una de les obres lullianes més singulars, compendi enciclopèdic del seu pensament, que ens ha pervingut en 17 manuscrits conservats íntegrament o fragmentària, copiats en l'enrevessada, i no infreqüentment diabòlica, lletra dels segles xv i xvi. Certament, per editar-la, calia un filòleg gairebé tan coratjós com Llull, expert en l'angelical llengua llatina d'època medieval i capaç, alhora, de fer front al satanisme de l'escriptura dels darrers temps medievals. El Prof. Pere Villalba estava en les millors condicions per sortir bé d'aquesta empresa. És un investigador que

ha recorregut un llarg i intens periple per diversos camps de la Filologia Clàssica. Portador de la torxa olímpica, la seva marató no s'atura ni en les excel·lents traduccions de sant Ambrós, ni en les model·liques edicions i versions de Callímac i de Ciceró, ni en els exemplars estudis sobre Flavi Josep. I estic segur que no acabarà en la monumental edició lulliana que ara ens brinda. La seva intel·ligència, com la del Lull, no pot estar ociosa, i em consta que, per distreure's i recuperar forces, s'entreté actualment a preparar una visió global de la literatura grega i romana, en la qual l'hem d'encoratjar perquè s'està quedant sol en el domini de les dues llengües clàssiques per excel·lència.

Però no li hem de permetre tampoc que deixi decaure el seu interès pel Beat: hi ha encara massa obres inèdites que podrien beneficiar-se de la seva gran capacitat de treball i de la seva no menor erudició. I aquesta activitat la pot desenvolupar tant ell personalment com encaminant i dirigint joves investigadors que tinguin una fita més ambiciosa que la de buscar un títol acadèmic amb poc esforç, per mitjà d'una edició, no sempre crítica, d'una obra breu d'un autor menor, que, en comptar normalment amb poca bibliografia i ser transmesa per pocs manuscrits i encara no gaire extensos, són actualment les més buscades com a tema de tesi doctoral, amb la qual cosa s'orienta la feina cap a autors d'alguna manera secundaris, l'interès dels quals, certament, no nego, però que no crec que s'haguessin d'avantposar als autors de primera línia, tan sovint impublicats.

Pere Villalba, en editar l'*Arbre de la ciència*, no es conforma a reproduir amb tota la fidelitat possible un text de més de mil pàgines, sinó que el fa precedir de gairebé 200 més d'introducció amb tots els apartats típics d'una edició clàssica que ajuden a la millor comprensió de l'obra i ens informen sobre els criteris d'edició. I aquest no és, certament, un tema trivial: l'essència de la Filologia és, al capdavant, l'edició crítica, sobre els mètodes de la qual hi ha una viva polèmica. Què fer? Intentar acostar-se al text original o, almenys, a l'arquetip? O davant la dificultat, quasi impossible d'aquesta comesa —diria jo—, optar per oferir el text d'un còdex suposadament òptim? És obvi que, en el primer cas, hom dóna importància a l'autor de l'obra i, en el segon, al copista. Davant aquest dilema, a mi em sembla clar que entre oferir la versió de l'autor o la versió d'un copista, el filòleg no pot fer altra cosa que decidir-se per la primera opció. Certament que aquesta tria el durà a un text que, probablement, no va existir mai; però, en conjunt, el text s'atansa-

rà al que va sortir de la voluntat del seu autor. Decantar-se per una versió de l'amanuense o amanuenses, perquè les còpies sovint es feien en col·laboració, té molt més interès, per exemple, per a l'historiador de la cultura, perquè aquesta versió l'il·lustrarà com coneixien un determinat text els lletrats d'una precisa època i lloc, però es tractarà, sens dubte, d'una versió més allunyada que la primera de l'original del seu creador. D'altra banda, si el filòleg treballa curosament, en oferir a l'aparat crític totes les variants significatives, l'historiador de la cultura també pot treure profit de la labor filològica i amb la lectura de les variants textuais, que es consignen per poder ser llegides, no es té accés a una sola versió d'un sol copista sinó a totes les versions dels diferents copistes que van transcriure el text. Per tant, a mi em sembla evident que la millor manera de procedir és la d'intentar arribar, amb el tradicional ajut dels còdexs i de l'enginy, a la versió original. I celebro que aquest hagi estat també el criteri de Pere Villalba.

Però, com és lògic, no tot és coincidència amb els plantejaments del Prof. Pere Villalba, encara que haig de confessar que, donada la seva autoritat i el seu mestratge, cada vegada que hi estic en desacord em pregunto en què m'equivoco. Però, atès que el mateix autor invita a la discrepància, si se'm permet, en manifestaré alguna. Editar Ramon Llull no és editar un autor clàssic. Com he dit abans, els textos escrits en llatí medieval, és a dir, en una llengua morta que gaudia d'una excellent salut, tenen unes característiques pròpies, que, al meu albir, han de ser respectades. Villalba mateix en la seva introducció assenyala alguns particularismes gramaticals del Beat, que, en realitat, no tots són singularitats lingüístiques d'ell, sinó de la seva època, i que li permeten d'assegurar un text que ja no es regia per les normes de la llatinitat clàssica, cosa que potser ens podria fer acceptar en algun passatge alguna variant textual dels manuscrits sense haver de recórrer a la conjectura.

Ramon Llull no pronunciava el llatí tan ciceronianament com ho fa l'amic Pere Villalba, ni certament l'escrivia tan ortogràficament com se'l presenta. En l'ortografia del llatí lullà penso que caldria ser més obedients als manuscrits. No crec que aquests escriguin mai el diftong *ae*, posem per cas; ni aquest diftong s'usava ja ni en l'època de la composició de l'obra ni en la dels manuscrits que ens l'han llegat. La síl·laba *ti* tenia un so sibilant davant vocal que va dur a la quasi generalització de la grafia *ci*; fins i tot en alguns tipus d'escriptures medievals el so sibilant i dur de *ti* es distingia en l'escriptura

amb una forma diferent de la *t* o de la *i*. Una paraula com *scyphus* s'escrivia sempre i es pronunciava *cifus*. Són petits detalls, prou ho sé, que es poden dispensar en el Prof. Villalba, com també se li pot perdonar que adopti la lectura *alium* en comptes de *allium*, *alquimista* en lloc de *alchimista*. Però ha de ser severament reprès per haver preferit, contra el testimoni universal dels còdexs, un clàssic *ossibus*, d'*os*, *ossis*, a un vulgar *ossis*, d'*ossum*, *ossi*, perquè amb la seva correcció desfigura, altera i deforma la idiosincràsia del llatí medieval. I és que el revestiment clàssic de la llengua medieval de Llull pot entorpir el coneixement de l'evolució lingüística del llatí i, fins, diria, del català coetani, que és la llengua que, en aquella època, està per sota i de vegades per sobre dels textos escrits en llatí.

En qualsevol cas, bromes a banda, és un *peccatum minutum*, únic, des de la perspectiva de la filologia llatina medieval i des de la història de la cultura, i el Prof. Villalba se'l fa perdonar de seguida perquè en d'altres aspectes ofereix molt més del que és usual en la nostra filologia, de dins i de fora de Catalunya. Així no es limita a donar un eixut llistat dels manuscrits existents, amb una datació que no precisa més enllà del segle. Villalba no s'autoimposa aquesta innecessària restricció i, sempre que es pot, indica si un manuscrit és de principis d'un segle o de final d'un altre, i intenta tothora de precisar al màxim la data, si és que en el colofó no hi consta amb exactitud. I òbviament aquest detall, que pot ajudar molt a la filiació dels manuscrits, és essencial per a la història de la cultura, com essencial és per a aquesta determinar els orígens dels còdexs. Villalba prou sap que els manuscrits es copiaven sols quan se sentia la necessitat de llegir un autor o una obra; altrament ningú no s'hauria embrancat en una activitat tan laboriosa i tan cara. Per tant les obres transmeses a mà indiquen els interessos culturals de qui copiava o feia copiar aquells textos; d'aquí l'interès de saber quan i on es copiaven, un interès especialment remarcable en el cas del Beat, que, d'acord amb els manuscrits, sols és llegit a partir del segle xv.

Villalba, conscient d'aquest fet, no oblida tampoc de consignar els manuscrits de l'*Arbre de la ciència* perduts, dels quals hom té notícia. I així aprofita amb òptim criteri tots els esments a l'*Arbre de la ciència* que apareixen en els inventaris de Mallorca publicats en l'importantíssim estudi del Prof. Hillgarth, *Readers and books in Majorca*. Sigui'm permès d'afegir en aquest punt que, gràcies a les tasques desenvolupades en el Seminari de Paleografia

de la Universitat Autònoma de Barcelona, tenim notícia d'alguns dels primers lullistes barcelonins. El 1419 hom va dreçar inventari dels béns de l'argenter Romeu Desfeu, en bona part reproduïts també en l'inventari de la seva esposa Clara del 1422, entre els quals se li va trobar «un libre cubert de vermell de la Sciència de mestre Ramon Lull; item un altre libre en pergami ab cubertes vermelles de la Sciència de mestre Ramon Lull» i encara tenia d'ell també el *Blanquerna*, la *Doctrina pueril*, les *Orationes* i les *Hores de Nostra Dona Santa Maria*. El beneficiat de la Seu de Barcelona Berenguer Sunyer en morir el 1432 va deixar, entre altres llibres, «un libret ab posts, scrit en pergami, de la Sciència d'en Lull», que poc després va ser venut en pública subhasta per dos sous i cinc diners, preu molt diferent als 12 ducats d'or que va costar l'actual ms. 30 de la Catedral de Tarassona venut pel prevere de Barcelona Antoni Sadacer a un altre sacerdot innominat. Berenguer Sunyer també posseïa el *Blanquerna*, la *Doctrina pueril*, unes *Llaors a la Verge* i diversos tractats de lògica, entre els quals cal pensar que algun seria també de Lull. Són notícies contingudes en la tesi doctoral de J. A. Iglesias, que com altres ofertes pels nostres rics protocols notariais han de ser ben tingudes en compte no sols pels historiadors de la cultura, sinó també pels filòlegs d'estricta i, de vegades, d'estreta observança perquè fins i tot en els inventaris és possible de trobar-hi variants textuais, car, com és sabut, els notaris que els componien o ordenaven sovint consignaven l'*incipit* i *explicit* de les primeres i darreres pàgines. Així en un exemplar de Ramon Podador del 1415, hi trobem la comuna variant que porten els manuscrits de la versió catalana de l'*Arbre de la ciència*: «Incipit in eius titulo: Déus ab tan gran virtut comensa aquest libre de sciència».

A més a més, Villalba sap que un manuscrit no transmet un text, sinó diversos estadis d'un text: les esmenes dels propis copistes o dels qui coetàniament revisaven la seva tasca, o les correccions de lectors posteriors han anat transformant la versió primera. I assenyalar aquests retocs tot indicant les diverses mans que hi intervenen i la seva cronologia, com sovint fa Villalba, és d'una utilitat enorme per a la història no sols textual de l'obra, sinó per a la història cultural de la societat on aquella es va produir i transmetre.

Villalba també sap que els còdexs poques vegades es transmetien verticalment. Ell, certament, assenyala el cas d'algun *codex descriptus*, però el més freqüent era que les còpies tinguessin interferències horitzontals que

els venien de la consulta simultània de diversos còdexs, que era afavorida per l'existència dels faristols de roda tan freqüents en època baixmedieval, i també de les modificacions que els copistes més preparats intel·lectualment anaven fent sobre la marxa. Prou explícit és a aquest respecte el cas d'un amanuense de Ripoll, el monjo Arnau, un *scholasticus*, que, segons pròpia declaració, va trobar un foli amb el relat de la translació del cos de sant Esteve i el va copiar a l'actual ms. 40 d'aquell monestir, on ens explica que hi va fer pocs afegits textuais, però força correccions en els períodes i en les divisions textuais. Igualment significatiu respecte a la no infreqüent manipulació textual dels models per part dels copistes és el contracte signat el 16 d'abril de 1440 entre la parròquia de Sant Pere de Terrassa i un copista vingut del regne de França, Lluís de Valls, en el qual, entre d'altres punts, s'estipulava que l'amanuense havia de transcriure «un oracioner e capitaler ab lo comter, tot bé e complit segons lo costum del bisbat de Barchinona ... Sia entès, emperò, que, si en lo original del qual lo traurà avya algun deffalment, ço és, que no fos complit, que s'i falrà, lo dit Luís promet metra-ho en lo present libre de altra qualquisia bo e complit».

Només podem estar segurs de còpies directes al peu de la lletra en el cas dels copistes menys preparats culturalment, que són, d'altra banda, els més fidels, perquè en ells la ment no va més de pressa que la mà com succeeix en els altres. És significatiu en aquest punt el testimoni d'un copista germànic del segle IX, que va acabar la seva feina amb aquestes paraules: «scripsi nihil intelligendo». Fa poc el Sr. Josep M. Mas i Solench em contava el cas d'un linotipista català que va treballar amb gran èxit en la seva professió a Suècia sense conèixer el suec; i era buscat per la qualitat i perfecció dels seus treballs, perfecció a la qual arribava sens dubte per la lentitud i fixació a què el devia obligar el desconeixement de la llengua. Per copiar no cal saber la llengua del text model, sols és necessari ser capaç de desxifrar-ne les lletres.

Malgrat aquestes prevencions, Villalba no s'està de plantar un nou arbre a la ja frondosa obra del Beat, i ens ofereix, ell també, un *stemma codicum*, però ho fa amb tanta ponderació, amb tanta prudència i amb tant seny que ens permet de fer-nos una idea força aproximada de com devia ser la transmissió textual de l'obra sense provocar excessiva desconfiança en el lector.

L'edició de Villalba no és per a ser llegida per mitjà de la freda pantalla d'un llibre electrònic; requereix un ànim assossegat i un esperit en pau per

fruit d'una lectura lenta, delectable i profitosa. I a aquesta fi hi contribueix molt l'excel·lent presentació del llibre a què ja ens té acostumats l'editorial Brepols, a la qual s'hi afegeixen encara en aquesta ocasió les magnífiques representacions de les pintures d'artistes actuals on queden reflectides les seves pròpies interpretacions i reaccions al llibre del Beat, amb la qual cosa ens recorden que Llull és encara un autor modern, capaç de suggerir algunes respostes i de suscitar no poques preguntes. I si ara el podem llegir amb tranquil·la seguretat, ho hem d'agrair als deu llargs anys que l'amic Pere Villalba ha esmerçat en l'estudi d'uns manuscrits plens de dificultats. Però se n'ha sortit molt bé, com no calia esperar altrament, perquè al capdavant Pere Villalba, després de buscar tants arquetips, ha esdevingut un arquetípic representant de la millor filologia del nostre país amb un merescut reconeixement internacional que no dubto que s'incrementarà amb l'obra que ara ens lliura, a la qual auguro una ferma perdurabilitat, i amb les moltes que encara ens ha d'oferir. *Ad multos annos, Petre!*